

32/uu6(192.3)
2^e ex

**Landschappen van Maas en Peel; geschiedenis, kenmerken en
waarden van het cultuurlandschap van Noord- en Midden-
Limburg**

Typen en mate van verandering van de kernen

J. Renes

E

Rapport 192.3

DLO-Staring Centrum, Wageningen, 1998

Usn 9423651ad3

REFERAAT

Renes, J., 1998. *Landschappen van Maas en Peel; geschiedenis, kenmerken en waarden van het cultuurlandschap van Noord- en Midden-Limburg. Typen en mate van verandering van de kernen*. Wageningen, DLO-Staring Centrum. Rapport 192.3. 22 blz.; 1 kaart.

Kaart en toelichting geven een overzicht van nederzettingsvormen in Noord- en Midden-Limburg. De nederzettingen zijn, op basis van de situatie in de eerste helft van de 19e eeuw ((basisjaar 1806/1840), onderscheiden naar omvang, vorm, bebouwingsdichtheid en het al of niet voorkomen van open ruimten in de kern. De veranderingen sindsdien zijn in drie klassen aangegeven: weinig, matig en sterk veranderd. Tevens zijn de uitbreidingen van de kernen in de perioden 1806/1840-1955 en 1955-1990 aangegeven.

Trefwoorden: historische geografie, cultuurlandschap, ruimtelijke ordening, Noord- en Midden-Limburg.

ISSN 0927-4499

©1998 DLO-Staring Centrum, Instituut voor Onderzoek van het Landelijk Gebied (SC-DLO)
Postbus 125, 6700 AC Wageningen
Tel.: 0317-474200; telefax: 0317-424812

DLO-Staring Centrum aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van DLO-Staring Centrum.

Project 7803

[Rap192-3.sk]

Inhoud

	blz.
Woord vooraf	7
Samenvatting	9
1 Inleiding	11
2 Toelichting bij de Bewoningsvormenkaart	13
2.1 Typering van de kernen omstreeks 1806/1840	13
2.2 Veranderingen tussen 1806/1840 en 1990	14
3 Enkele gegevens over de kernen in Noord- en Midden-Limburg	15
3.1 Enkele kwantitatieve gegevens	15
3.2 Het ruimtelijke beeld	16
4 Conclusies en aanbevelingen	19
Literatuur	21

Kaart

De bewoningsvormen omstreeks 1806/1840 en de veranderingen daarin tussen 1806/1840 en 1990 (1 : 50 000)

Woord vooraf

Het Provinciaal Bestuur van Limburg verleende DLO-Staring Centrum opdracht voor een typering van de kernen in het streekplangebied Noord- en Midden-Limburg. Het onderzoek vormt een aanvulling op een eerder onderzoek naar de historische geografie van dit gebied (Renes, 1997a, 1997b).

Eerder al werden de bewoningsvormen in het streekplangebied Zuid-Limburg in kaart gebracht. In het hier gepresenteerde onderzoek is dezelfde legenda gehanteerd als bij dat onderzoek in Zuid-Limburg, zodat de kernen nu voor de hele provincie op uniforme wijze in kaart zijn gebracht.

De gegevens zijn gedigitaliseerd door Th. Jacobs en C. Onderstal (Centrum voor Geo-informatie van DLO-Staring Centrum).

Samenvatting

In opdracht van het Provinciaal Bestuur van Limburg werden de kernen in het streekplangebied Noord- en Midden-Limburg gekarteerd, uitgaande van de historische kenmerken (situatie 1806/1840). Een kern is gedefinieerd als een verzameling van vijf of meer huizen, met een onderlinge afstand van minder dan 150 meter. Deze kernen zijn vervolgens getypeerd naar omvang, vorm, bewoningsdichtheid en naar de aanwezigheid van open ruimtes binnen de kern. Het duidelijkste overzicht van de onderscheiden eenheden is de legenda (Tabel 1), die we hier bij wijze van samenvatting weergeven. Deze tabel wordt toegelicht in par. 2.1.

Tabel 1 Legenda bewoningsvormen 1806/1840

1	Omvang
G =	gehucht (5-25 huizen)
D =	dorp (25-250 huizen)
S =	stad (meer dan 250 huizen)
2	Vorm
1 =	unilineair, eenzijdig bebouwd
2 =	unilineair, tweezijdig bebouwd
3 =	bi- of multilineair (verschillende parallelle lijnen)
4 =	eenvoudig raster, unilineair met enige bebouwing aan zijwegen
5 =	eenvoudig raster, bi- of multilineair met enige bebouwing aan zij- of verbindingswegen
6 =	eenvoudig raster, kruising of splitsing van wegen
7 =	uitgewerkt raster, duidelijke nadruk op één weg
8 =	uitgewerkt raster, duidelijke nadruk op één paar elkaar snijdende wegen
9 =	uitgewerkt raster, overige
3	Bebouwingsdichtheid
a =	in centrum aaneengesloten bebouwing (3 of meer huizen)
b =	in centrum dichte bebouwing (tussenruimten kleiner dan de huizen zelf 3 of meer huizen)
c =	overige
4	Pleinen
Eerste cijfer: ligging van plein(en) in de kern:	
0 =	niet aanwezig
1 =	centraal
2 =	perifeer
3 =	overige ligging
4 =	meer dan één plein
Tweede cijfer: vorm van het plein:	
0 =	niet van toepassing (als eerste cijfer een 0 is)
1 =	driehoekig
2 =	vierkant of rechthoekig
3 =	langgerekt
4 =	overige vormen of (bij meer dan één plein) verschillende vormen

Naast de kenmerken van de historische kernen zijn ook de veranderingen sedert het begin van de 19e eeuw aangegeven. Hierbij is onderscheid gemaakt tussen de veranderingen binnen de oude kern en de veranderingen (uitbreidingen) daarbuiten. Ook deze gegevens worden het duidelijkst samengevat in de legenda (tabel 2). Deze tabel wordt toegelicht in par. 2.2.

Tabel 2 Legenda veranderingen 1806/1840-1990

Veranderingen in oude kernen	
rood:	weinig veranderd: wegenstructuur en bebouwingspatroon goed bewaard gebleven;
oranje:	matig veranderd: veel gebeurd, maar wegenstructuur en bebouwingspatroon zijn nog herkenbaar. Ook kernen waarvan een deel weinig en een ander deel sterk is veranderd, zijn in deze tussencategorie ondergebracht;
geel:	sterk veranderd: wegenstructuur en bebouwingspatroon niet of nauwelijks meer herkenbaar.
Uitbreidingen	
groen:	uitbreiding van de kernen 1806-1950
blauw:	uitbreiding van de kernen 1950-1990

In totaal zijn 335 kernen in kaart gebracht. De overgrote meerderheid bestaat uit gehuchten. Desondanks overheersen de meer complexe plattegronden. Bijna tweederde van de kernen heeft open ruimten. De meeste kernen zijn tamelijk los bebouwd; naarmate de kern groter wordt neemt over het algemeen ook de bebouwingsdichtheid in het centrum toe.

In ruimtelijk opzicht is de ligging van vrijwel alle kernen op of aan de rand van een bouwlandgebied opvallend. In het terrassenlandschap overheersen dorpen, in het dekzandlandschap gehuchten. De weinige dorpen in het laatstgenoemde gebied liggen centraal ten opzichte van de grotere bouwlandgebieden en gehuchtenzwermen.

1 Inleiding

In opdracht van het Provinciaal Bestuur van Limburg bracht DLO-Staring Centrum de kernen in het streekplangebied Noord- en Midden-Limburg in kaart. De kernen werden getypeerd, uitgaande van de historische kenmerken (situatie 1806/1840). Daarnaast werden de veranderingen in de periode sinds 1806/1840 gekarteerd. De gegevens zijn weergegeven op de los bijgevoegde Bewoningsvormenkaart.

De opdracht maakte deel uit van de voorbereiding voor de herziening van het streekplan. Het onderzoek vormt een aanvulling op een eerder onderzoek naar de historische geografie van dit gebied (Renes, 1997a, 1997b).

Eerder al werden de bewoningsvormen in het streekplangebied Zuid-Limburg in kaart gebracht. In het hier gepresenteerde onderzoek is dezelfde legenda gehanteerd als bij dat onderzoek in Zuid-Limburg, zodat de kernen nu voor de hele provincie op uniforme wijze in kaart zijn gebracht.

Hoofdstuk 2 bevat een toelichting op de gebruikte legenda. In par. 2.1 wordt de indeling van de bewoningsvormen (situatie 1806/1840) beschreven, in par. 2.2 de indeling van de veranderingen tussen 1806/1840 en 1990. Deze gegevens zijn aangegeven op de kaart, schaal 1:50.000, die los bij dit rapport is gevoegd.

Hoofdstuk 3 bevat een aantal kwantitatieve gegevens op basis van de gegevens op de kaart. Hoofdstuk 4 geeft conclusies en aanbevelingen.

2 Toelichting bij de Bewoningsvormenkaart

De los bijgevoegde kaart geeft een overzicht van de bewoningsvormen omstreeks 1806/1840 en van de mate van verandering tussen 1806/1840 en 1990.

2.1 Kernen omstreeks 1806/1840

De situatie omstreeks 1806/1840 is waar mogelijk gebaseerd op de Tranchotkaart (ca. 1806). Voor het meest westelijke deel van Midden-Limburg (ten westen van Weert) ontbreekt deze kaart en is gebruik gemaakt van de nettekeningen 1:25.000, die omstreeks 1840 zijn vervaardigd. De afzonderlijke nederzettingen zijn begrensd door huizen die minder dan 150 meter van elkaar staan, samen te nemen. Daarbij zijn verschillende gebouwen op hetzelfde erf als één huis geteld. Groepen van 5 of meer huizen zijn gedefinieerd als een "kern". Deze kernen zijn vervolgens getypeerd naar omvang, vorm, bewoningsdichtheid en naar de aanwezigheid van open ruimtes binnen de kern. Methode en indeling zijn ontwikkeld door de Werkgroep Landschapstypologie (Haartsen & Renes, 1982). Dit alles leidt tot een vrij ingewikkelde codering.

Het eerste deel van de code geeft de omvang:

G = gehucht (5-25 huizen);

D = dorp (25-250 huizen);

S = stad (meer dan 250 huizen).

De rest van het gebied werd gekenmerkt door verspreide bewoning of was onbewoond.

Het tweede deel van de code geeft de vorm van de plattegrond, gebaseerd op het stratenpatroon en de bebouwing. De basistypen zijn lineair (bebouwing aan één weg of aan twee of meer parallel lopende wegen) en raster (twee of meer kruisende wegen). Deze basisvormen zijn uitgewerkt tot een indeling in negen typen, lopende van de meest simpele (1) tot de meest complexe (9) plattegronden:

1 = unilineair, eenzijdig bebouwd;

2 = unilineair, tweezijdig bebouwd;

3 = bi- of multilineair (verschillende parallelle lijnen);

4 = eenvoudig raster, unilineair met enige bebouwing aan zijwegen;

5 = eenvoudig raster, bi- of multilineair met enige bebouwing aan zij- of verbindingswegen;

6 = eenvoudig raster, kruising of splitsing van wegen;

7 = uitgewerkt raster, duidelijke nadruk op één weg;

8 = uitgewerkt raster, duidelijke nadruk op één paar elkaar snijdende wegen;

9 = uitgewerkt raster, overige.

Het derde deel van de code geeft de bebouwingsdichtheid:

- a = in centrum aaneengesloten bebouwing (3 of meer huizen);
- b = in centrum dichte bebouwing (3 of meer huizen met onderlinge tussenruimten kleiner dan de huizen zelf);
- c = overige.

Het vierde deel van de code bestaat uit twee cijfers en geeft de aanwezigheid en de vorm van open ruimtes in de kern (pleinen):

Eerste cijfer: ligging van plein(en) in de kern:

- 0 = niet aanwezig;
- 1 = centraal;
- 2 = perifeer;
- 3 = overige ligging;
- 4 = meer dan één plein.

Tweede cijfer: vorm van het plein:

- 0 = niet van toepassing (als eerste cijfer een 0 is);
- 1 = driehoekig;
- 2 = vierkant of rechthoekig;
- 3 = langgerekt;
- 4 = overige vormen of (bij meer dan één plein) verschillende vormen.

2.2 Veranderingen tussen 1806/1840 en 1990

Bij de veranderingen zijn twee aspecten bekeken: de mate waarin de oude kern zelf is veranderd en de mate waarin de oude kern door jongere bebouwing is afgesneden van het buitengebied.

De oude kernen zelf zijn ingedeeld in drie categorieën:

- weinig veranderd: wegenstructuur en bebouwingspatroon goed bewaard gebleven;
- matig veranderd: veel gebeurd, maar wegenstructuur en bebouwingspatroon zijn nog herkenbaar. Ook kernen waarvan een deel weinig en een ander deel sterk is veranderd, zijn in deze tussencategorie ondergebracht;
- sterk veranderd: wegenstructuur en bebouwingspatroon niet of nauwelijks meer herkenbaar.

De veranderingen in de oude kernen zijn aangegeven door puntsymbolen. Aan de zijde(n) van de oude kern waar de nederzetting is uitgebreid is een buitencirkel aangegeven. Een volledige cirkel duidt erop dat de oude kern aan alle zijden door jongere bebouwing is omringd; het ontbreken van de buitencirkel geeft aan dat de oude kern nog aan alle zijden aan het buitengebied grenst.

Op de kaart zijn daarnaast de uitbreidingen van de kernen in de perioden 1806/1840-1955 en 1955-1990 aangegeven. Dit maakt het mogelijk te zien waar de oude kern nog in direct contact staat met het buitengebied.

3 Enkele gegevens over de kernen in Noord- en Midden-Limburg

3.1 Enkele kwantitatieve gegevens

De kaart bevat in totaal 335 kernen, waarvan er vijf (1,5%) als 'stad' zijn geclassificeerd, 62 (18,5%) als dorp en de rest (80%) als gehucht. Gehuchten maken dus het overgrote deel van de kernen in het gebied uit. Het grootste deel van de kernen (215, ofwel 64%) heeft op de topografische kaart herkenbare open ruimten.

In Tabel 3 worden de typen afgezet tegen de omvang van de kernen. De meer complexe plattegronden blijken te overheersen, niet alleen bij de grotere kernen, maar ook bij de gehuchten.

Tabel 3 Omvang en type van de kernen

Type	Stad	Dorp	Gehucht	Totaal
1	-	-	4	4
2	-	-	16	16
3	-	-	1	1
4	-	2	62	64
5	-	1	1	2
6	-	-	24	24
7	-	10	45	55
8	-	4	32	36
9	5	45	83	133
Totaal	5	62	268	335

Een verband bestaat ook tussen type en bebouwingsdichtheid. Tabel 4 laat zien dat over het algemeen de kans op aaneengesloten bebouwing groter is bij nederzettingen met meer complexe plattegronden. Dit verschijnsel zal vooral samenhangen met de omvang van de nederzettingen. In tabel 5 zijn omvang en bebouwingsdichtheid tegen elkaar afgezet. Steden kenmerken zich inderdaad alle door een dichte bebouwing, terwijl het overgrote deel van de gehuchten zeer dun bebouwd is. Dorpen nemen een tussenpositie in.

Tabel 4 Type en bebouwingsdichtheid van de kernen

Type	Dichtheid			Totaal
	a	b	c	
1	-	-	4	4
2	-	-	16	16
3	-	1	-	1
4	-	7	57	64
5	-	-	2	2
6	-	5	19	24
7	2	8	55	55
8	1	8	27	36
9	26	36	71	133
Totaal	29	65	241	335

Tabel 5 Omvang en bebouwingsdichtheid van de kernen

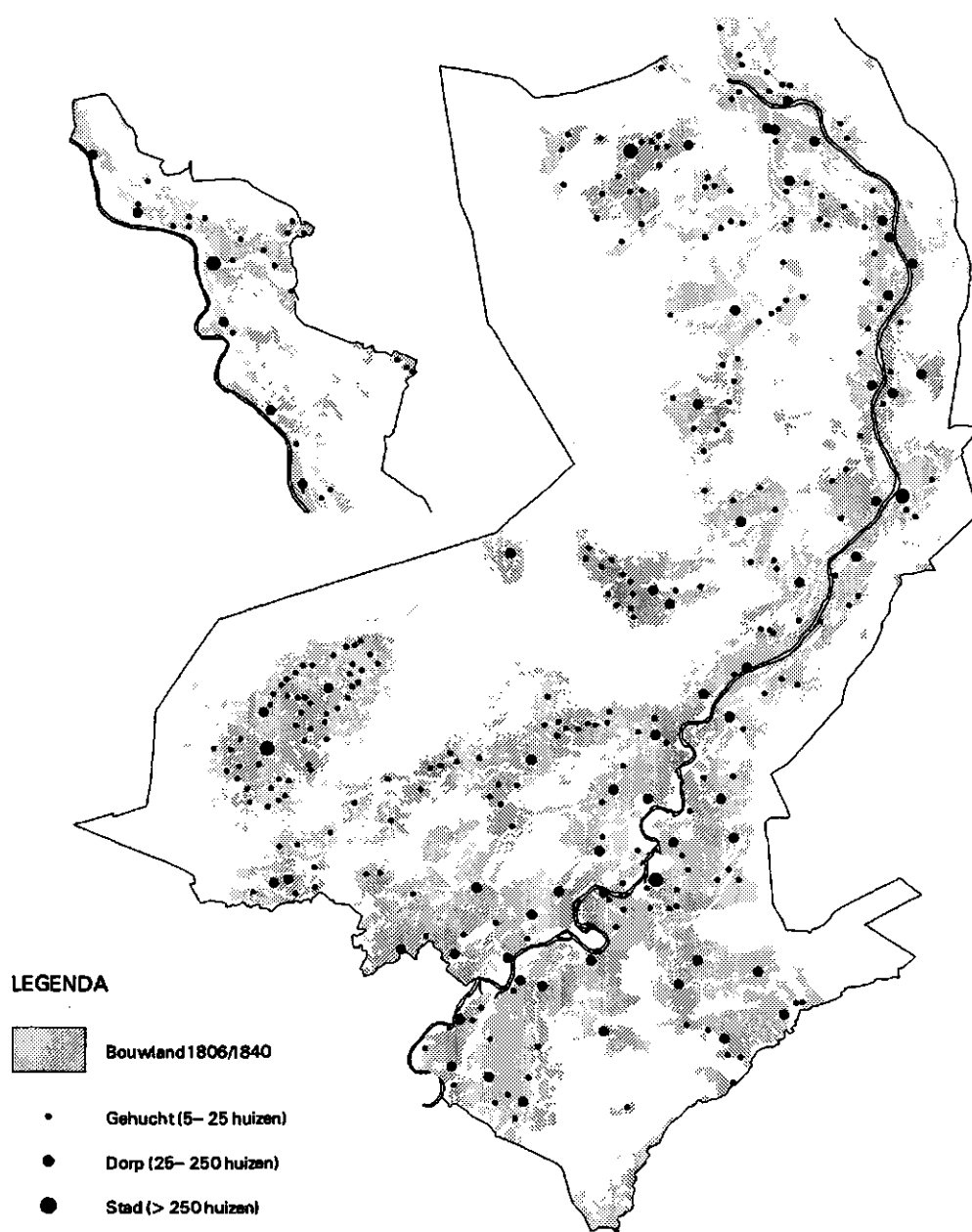
Bebouwings- dichtheid	Stad	Dorp	Gehucht	Totaal
a	5	22	2	29
b	-	33	32	65
c	-	7	234	241
Totaal	5	62	268	335

3.2 Het ruimtelijke beeld

In bijgaande afbeelding (fig. 1) zijn de oude kernen, verdeeld naar grootte, afgezet tegen het bouwland. Zoals te verwachten was, liggen alle kernen op of aan de rand van een bouwlandgebied. De natte beekdalen, maar ook de grote heide-, bos-, stuifzand- en veengebieden waren nog onbewoond.

Interessant is het verschil tussen de dekzand- en de terrassenlandschappen. In het terrassenlandschap (de zone langs de Maas; voor de exacte begrenzing zie Renes, 1997a, kaart 1) overheersen dorpen. In het dekzandlandschap (het westelijke deel van het gebied) overheersen juist gehuchten. De weinige dorpen liggen steeds redelijk centraal ten opzichte van de grotere bouwlandgebieden en

gehuchtenzwermen. Hierbij dient wel bedacht te worden dat verspreide bebouwing niet is weergegeven.

Figuur 1 De kernen in Noord- en Midden-Limburg, verdeeld naar grootte (situatie 1806/'40). Basis: bouwland (situatie 1806/'40)

4 Conclusies en aanbevelingen

In totaal zijn 335 kernen in kaart gebracht. De overgrote meerderheid van deze kernen (80%) telt tussen de 5 en 25 huizen en is getypeerd als gehucht. Ondanks het grote aantal kleine nederzettingen overheersen de meer complexe plattegronden. Bijna tweederde van de kernen heeft open ruimten. De meeste kernen zijn tamelijk los bebouwd; naarmate de kern groter wordt neemt over het algemeen ook de bebouwingsdichtheid in het centrum toe.

In ruimtelijk opzicht is de ligging van vrijwel alle kernen op of aan de rand van een bouwlandgebied opvallend. In het terrassenlandschap overheersen dorpen, in het dekzandlandschap gehuchten. De weinige dorpen in het laatstgenoemde gebied liggen centraal ten opzichte van de grotere bouwlandgebieden en gehuchtenzwermen.

Een systematische analyse van dit materiaal (met bijvoorbeeld een vergelijking met de fysiografische gesteldheid) was binnen het kader van dit onderzoek niet mogelijk.

Literatuur

Haartsen, A.J. & J. Renes (1982). Naar een historisch-geografische typologie van het Nederlandse landschap; historische geografie, ruimtelijke ordening en hun relatie met het werk van de Werkgroep Landschapstypologie. In: K.N.A.G. Geografisch Tijdschrift 16, pp. 456-475.

Renes, J. (1991). Cultuurlandschap en historisch-landschappelijke waarden in het streekplangebied Zuid-Limburg. Rapport 189. DLO-Staring Centrum, Wageningen.

Renes, J. (1997a). Landschappen van Maas en Peel; geschiedenis, kenmerken en waarden van het cultuurlandschap van Noord- en Midden-Limburg; kaarten, waardering en samenvatting. Rapport 192.1. DLO-Staring Centrum, Wageningen.

Renes, J. (1997b). Landschappen van Maas en Peel; geschiedenis, kenmerken en waarden van het cultuurlandschap van Noord- en Midden-Limburg; historisch-geografische beschrijving. Rapport 192.2. DLO-Staring Centrum, Wageningen.